

Mehmed Vehbi'nin *Hulâsatu'l-Beyân*'ında Âyetleri Atasözü ve Özlü Sözlerle Açıklaması*

Mehmed Vehbi's Explanation of the Verses with Proverbs and Quotations in his Hulâsatu'l-Beyân

ÖZET

Konyalı Mehmed Vehbi Efendi, (1862-1949) Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Cumhuriyet dönemi'nin başlarında yaşamış ilim ve siyaset adamıdır. Müfessir ve mebûs kimliğine hâizdir. İlim ve siyaset alanında döneminin etkin isimlerinden olan Vehbi Efendi'nin tefsir, hadîs 'akâid alanlarında önemli eserleri bulunmaktadır. Tefsir alanındaki en önemli eseri *Hulâsatu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*'dır. Vehbi'nin pek çok tefsirden faydalanarak hazırlanmış olduğu bu eser geniş bir hacme sahip olmasının yanı sıra zengin bir içeriğe sahiptir. Rivâyet ve dirâyet yöntemlerinin birlikte kullanıldığı eserin incelenmesi gereken pek çok yönü bulunmaktadır. Eserin dikkat çekici özelliklerinden bir tanesi Müfessir'in bazı âyetleri Türkçe'de ve Arapça'da kullanılan atasözü/darbı mesel ve özlü sözlerle tefsir etmesidir. Bu çalışma Vehbi Efendi'nin âyetleri tefsir ederken atasözleri ve özlü sözleri nasıl ve ne amaçla kullandığını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmamızın giriş bölümünde Vehbi Efendi'nin hayatı, ilmi ve siyâsi yönü kısaca ele alınmış aynı zamanda tefsiri *Hulâsatu'l-Beyân*'ın genel özellikleri anlatılmıştır. Daha sonra "atasözü/darb-ı mesel" ve "özlü söz" kavramları üzerinde durularak ardından tefsirde geçen atasözü ve özlü sözlerin kullanım yöntemi ortaya konulmuştur. Vehbi Efendi'nin âyetleri, atasözü ya da özlü sözlerle bütünsel olarak nasıl ilişkilendirdiği, âyetle kullandığı sözün mâna itibarıyla irtibatlı olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Âyet, Mehmed Vehbi Efendi, Atasözü, Özlü söz.

ABSTRACT

Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (1862-1949) was a scientist and politician who lived in the last periods of the Ottoman Empire and the beginning of the Republic period. Vehbi Efendi, one of the influential names of his period in the fields of science and politics, has important works in the fields of tafsir and hadith. His most important work in the field of tafsir is *Hulâsatu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*. This work, which Vehbi prepared by making use of many tafsir, has a rich content as well as having a large volume. The work, in which narration and insight methods are used together, has many aspects that need to be examined. One of the remarkable features of the work is that the Commentator interprets some verses with proverbs and aphorisms used in Turkish and Arabic. This study aims to examine how and for what purpose Vehbi Efendi used proverbs and aphorisms while interpreting the verses. In the introduction part of our study, Vehbi Efendi's life, scientific and political aspects are briefly discussed, and the general features of his commentary, *Hulâsatu'l-Beyân*, are explained. Then, the concepts of "proverb/parable" and "aphorism" were emphasized, and then the usage method of the proverbs and aphorisms mentioned in the tafsir was revealed. It has been tried to determine how Vehbi Efendi holistically relates the verses to proverbs or aphorisms, and whether the verse and the word he uses are related in meaning.

Keywords: Tafsir, Verse, Mehmed Vehbi Efendi, Proverb, Aphorism.

GİRİŞ

'Arabî 1280, Rûmî 1278'de Konya'nın Hâdim İlçesi'nin Kongul (Vehbi, 1341-1343: 15/655; Bilmen, 1955: 607; Pak, 2007: 45) Köyü'nde dünyaya gelen Mehmed Vehbi, "Hâdimli Mehmed Vehbi Efendi", "Konyalı Mehmed Vehbi Efendi" isimleri ile meşhur olmuştur. 1291 senesinde tahsil hayatına başlamış, Anbarlı Zâde Efendi, Tomakzâde Mehmed Efendi, Hâfız Ahmed Efendi, Kadınhanlı Hacı Hüseyin Efendi, Tavaslı Osman Efendi gibi pek çok âlimin rahle-i tedrisinden geçmiştir. Tefsir, hadîs ve Arap dili alanlarında eğitim gören Vehbi, 1308'de müderrisliğe başlamıştır. Önceleri yevmiye usûlü ders veren Mehmed Vehbi, daha sonra kadrolu olarak Mahmûdiye Medresesi'ne müderris olarak tayin olmuştur. Dört yıl burada görev yaptıktan sonra 1321-1323 yılları arasında Konya Hukuk Mahkemesi'nde âza, 1323'ten itibaren de Hukuk Mektebi'nde Vesâya ve İntikal Hocası olarak görev yapmıştır (Vehbi, 1341-1343: 15/656; Ateşyürek, 2003: 28/540-541).

* Bu makale, Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında hazırladığım "Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin *Hulâsatu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an* Adlı Eserinde Tefsir Metodu" isimli doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Yozgat, Türkiye. ORCID: 0000-0003-4224-5682

Halime Akkuş¹

How to Cite This Article

Akkuş, H. (2023). "Mehmed Vehbi'nin *Hulâsatu'l-Beyân*'ında Âyetleri Atasözü ve Özlü Sözlerle Açıklaması" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:117; pp:9295-9303. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sssj.73275>

Arrival: 30 August 2023

Published: 30 November 2023

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Mehmed Vehbi 1324/1908 senesinde Meclis-i Mebusan'ın birinci devresinde Konya'dan mebûs seçilmiştir. 1327'de meclisin fesh olması ile siyasete bir süre ara vererek bu dönemde meşhur tefsiri *Hulâsatu'l-Beyân*'ı yazmaya karar vermiştir (Vehbi, 1341-1343: 15/656). Mehmed Vehbi, 1327'de başlayıp 1331 senesinde tamamladığı tefsirini önceleri sondan başa doğru bir sıra takip ederek En'âm sûresinin sonuna kadar yazmış, daha sonra bu metottan vazgeçip eserinin kalan kısmını Mushaf tertibine göre Mâide sûresi ile tamamlamıştır (Vehbi, 1341-1343: 5/220; 15/656).

Mondros Mütârekesi'nin ardından Anadolu'nun büyük bir kısmının işgal edilmesi ile başlatılan Milli Mücâdele hareketinde önemli rolü olan Vehbi Efendi, 23 Nisan 1920'de ilk TBMM'de Konya'dan mebûs seçilerek yeniden siyasete dönmüş ancak hiçbir siyasi partiye üye olmamıştır (Vehbi, 1341-1343: 15/567; Ertan-Küçük, 1976: 83-84; Vakkasoğlu, 1987: 105). Bir süre Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti görevini de yürüten Mehmed Vehbi, 28 Ağustos 1922 senesinde yapılan bütçe görüşmelerinde belli bir ücret karşılığında Türkçe tefsir yazılması tartışması esnasında söz alarak, bir Türkçe tefsir yazdığını, uygun görülürse herhangi bir ücret talep etmeden bunun basılabileceğini ifade etmiş fakat bu isteği kabul görmemiştir (Vakkasoğlu, 1987: 122-123; Düzdağ, 2021: 181-182). 4 Ağustos 1923 senesinde kabinenin istifası ile Vehbi Efendi'nin Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti'ndeki görevi sona ermiştir (Ceylan, 1995: 1/197). Daha sonraki seçimlerde 3 Nisan 1923'te mecliste seçimle ilgili alınan kararlar gereği dini düşüncesi sebebi ile bir daha milletvekili seçimlerine katılmasına izin verilmemiştir (Ceylan, 1995: 1/197). Yine bu yıllarda Vehbi, İzmir suikastı ile bağlantısı olduğu gerekçesi ile gözaltına alınmış ve bu olayla bir ilgisi olmadığı tespit edilince serbest bırakılmıştır (Ceylan, 1995: 1/197; Ertan-Küçük, 1976: 86; Vakkasoğlu, 1987: 110). Ancak bu olay sürecinde Mehmed Vehbi'nin âlimlik vasfı elinden alınarak ilmiye sınıfından tecrîd edilmiştir (Dere, 2014: 160-161). Bu olaydan sonra bir daha siyasetle resmî olarak ilgilenmemiştir. Geri kalan hayatını memleketi Konya'da devam ettiren Vehbi, 27 Kasım 1949 senesinde ebedî hayata irtihal etmiştir (Akpınar, 2017: 374). Şu an Vehbi, refikası/eşi Şefika Çelik, kızları, oğulları Asım Çelik, Fevzi Çelik ve eşleri ile birlikte Konya Sille yolu/Nalçacı'da bulunan musalla mezarlığında medfûndurlar.

Vehbi Efendi dürüst, mütevâzi, az konuşan, nüktedan, öğretmeyi seven, bir kişiliğe sahiptir (Akpınar, 2017: 374; Vehbi, 1966: 1/13-14). Her daim fakirlerin yanında olmuş, mebûs olduğu zamanlarda mecliste askerî yetimlerin, dulların ve ihtiyaç sahiplerinin hakkını savunmuştur (Karataş, 2020: 8/29; Vakkasoğlu, 1987: 108-109). O hiç kimsenin etkisinde altında kalmamış, fikirlerini özgürce dile getirmiş, hayatı boyunca Kur'ân'a göre yaşama gayreti içerisinde olmuştur. Tüm problemlerin İslâm'la çözülebileceğini savunarak batı taklitçiliğine karşı çıkmıştır (Vakkasoğlu, 1987: 109; Karataş, 2020: 8/29). İlmî ve siyâsi alanda etkili duruşu ve yaptığı hizmetlerle bir döneme damgasını vurmuştur. Onun başta tefsir olmak üzere çeşitli alanlarda telif ettiği önemli eserleri de bulunmaktadır. Bunlar Tefsir alanında, *Hulâsatu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân* (Vehbi, 1341-1343) ve *Ahkâm-ı Kur'âniyye* (Vehbi, 1922), 'Akâid alanında *Akâid-i Hayriye Tercemesi* (Vehbi, 1340), Hadîs alanında *Sahîh-i Buhârî Tecrid-i Sarîh Muhtasarı Tercümesi* (Vehbi, 1966), İlmî ve siyâsi çeşitli konuları ele aldığı *Avâmil-i 'Umrân* (Vehbi, 1911) adlı eserlerdir. Siyâsi yaşamındaki hatıralarını kaleme aldığı *Siyâsi Hatıralarım* adlı eseri ise basılmamıştır (Vehbi, 1966: 1/15).

Mehmed Vehbi, Osmanlı Türkçesi ile telif ettiği *Hulâsatu'l-Beyân*'ı çok arzu etmesine rağmen Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti adına bastıramamıştır (Düzdağ, 2021: 1/181-182). Ancak daha sonra borçlanarak kendi gayretiyle tefsirin basımını gerçekleştirmiştir. Tefsirin bastırılmasında Vehbi'nin Meclisten arkadaşı Darulfünûn müderrislerinden Şemsettin Günaltay Bey'in teşvik ve cesaret vermesi etkili olmuştur. Ekonomik sebeplerden dolayı ilk etapta yedi cildini daha sonra da Konya eşrâfından bazı kimselerin desteği ile diğer ciltlerini bastırabilmiştir (Vehbi, 1341-1343: 15/658).

Mehmed Vehbi tefsirine mukaddime yazmamıştır. Müfessir, sûrelerin tefsirine sırasıyla sûre isimleri, sûrelerin Mekki-Medenî ve kaç âyetten oluştuğunu belirterek giriş yapmaktadır (bk. Vehbi, 1341-1343: 1/20; 3/2; 4/2; 5/22). Akabinde her âyetin Arapça metinlerini ve meallerini vermiştir. Vehbi'nin meâlî kendine özgüdür. Çünkü meâlînde çoğunlukla tefsiri tercüme (bk. Vehbi, 1341-1343: 1/2, 24; 2/9-10) tercih ederken buna mukâbil harfî tercümeyle az yer vermiştir (bk. Vehbi, 1341-1343: 1/34; 2/23). Âyetleri "yâni, zîrâ, çünkü, binaenaleyh, halbuki" (bk. Vehbi, 1341-1343: 1/1/2, 11, 22; 2/2, 6, 8; 3/2, 5, 7) gibi ifadeler kullanarak geniş bir şekilde izah etmiştir. Vehbi Efendi kendi izahının ardından Taberî (öl. 310/923) (bk. Vehbi, 1341-1343: 8/76; Taberî, 2001: 13/234), Zemahşerî (öl. 538/1144) (bk. Vehbi, 1341-1341: 8/381; Zemahşerî, 1407: 2/621), Râzî (öl. 606/1210) (bk. Vehbi, 1341-1343: 10/35; Râzî, 1420: 22/141), Beyzâvî (öl. 685/1286) (bk. Vehbi, 1341-1343: 9/38; Beyzâvî, 1417: 37253), Nesefî (öl. 710/1310) (bk. Vehbi, 1341-1343: 12/164; Nesefî, 1998: 3/73-74), Nisâbü'rî (öl. 730/1329) (bk. Vehbi, 1341-1343: 6/20; 1416: 3/214) gibi pek çok müfessirden alıntılar yaparak âyetleri açıklamıştır. İzahlarının sonunda "hulâsa" lafzı ile başlayan bir sonuç cümlesi zikretmiştir (bk. Vehbi, 1341-1343: 1/6; 2/5; 3/4; 7 4/6). Müfessirlerin aksine bazı sûrelerin sonuna mezkûr sûreyi kaç tarihinde tamamladığına (bk. Vehbi, 1341-1343: 15/35) ve hangi şartlar altında yazdığına dair kısa notlar düşmüştür (bk. Vehbi, 1341-1343: 15/15).

Vehbi Efendi, tefsirinde âyeti âyet, hadis ve sahâbe sözüyle tefsir, metodlarının hepsini kullanmıştır. Ayrıca âyetler arası tenâsüb, muhkem müteşâbih, sebab-i nüzûl, aksâmu'l-Kur'ân, nâsih-mensûh, tekrarlar, bazı sûre ve âyetlerin fazileti gibi pek çok konuya yer vermiştir. Bunların haricinde Vehbi'nin tefsirinde dikkat çeken önemli bir metod da âyetleri Türkçe ve Arapça darb-ı mesel/atasözü ve bazı deyişlerle açıklamasıdır. Müfessir'in tefsirinde bu yöntemi sıkça kullandığı görülmektedir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde bu husus ele alınacaktır.

ATASÖZÜ/DARB-I MESEL/ÖZLÜ SÖZ KAVRAMLARI

Atasözü ataların yüzyıllar içindeki tecrübelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde söyledikleri, zaman içerisinde, çoğunlukla mecâz bir mâna kazanarak, sözlü gelenekte nesilden nesile söylenegelen ve halk hâfızasında yaşayan, söyleyeni çoğunlukla belli olmayan halka mal olmuş, kalıplaşmış sözlerdir (Oy, 1991: 4/44-46). Atasözünün Arap dilindeki karşılığı darb-ı meseldir. Darb-ı mesel terkihi, “vurmak, çarpmak, para basmak” (İbn Manzûr, ty.: 4/2565) gibi anlamlara gelen d-r-b/ض-ر-ب kökü ve “benzer, örnek vermek, ibret almak, denk olmak, sıfat, vasıf” (İbn Manzûr, t.y.: 5/4132) manasına gelen m-s-l/م-ث-ل kökünün birlikte tamlama şeklinde kullanılması ile elde edilmiştir. Meseller, Arap edebiyatında bilge ve belîğ konuşan kimselerin düşüncelerini az sözle öz bir şekilde ifade ettikleri cümle kalıpları olup (İpek, 2014:188) Arapların veciz söz söyleme, güzel teşbihte bulunma ve manaya isabet etme anlamında faydalandıkları hikmetli sözlerdir (Ebû 'Ubeyd, 1980: 34; İpek, 2014: 188). Söyleyeni belli olan sözlere ise Türkçe'de özlü söz/özdeyiş, Arapça'da hikmet denilmektedir. Mesel ile özdeyiş arasındaki temel fark birinin anonim diğerinin söyleyeninin belli olmasıdır. Sadece özdeyiş mesel kadar yaygın değildir. Bir meseli ilk ortaya çıktığı aslı durumuna benzeyen yeni durum için söylemeye ve kullanmaya “meseli darb etmek” denir. (Durmuş, 2004: 29/293-297).

Darb-ı meseller, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde de görülmektedir. Hatta bunlar “emsâlü'l-Kurân” ve “emsâlü'l-hadîs” adı altında Kur'ân ve hadis ilimlerinin bir alt dalı olarak terimleşmiştir. Örneğin “Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür” âyetinin (en-Nisâ 4/123), “Sen nasıl muamele edersen öyle muamele görürsün” (Ne ekersen onu biçersin) atasözüne denk düştüğü kabul edilmiştir (Çetiner, 2004: 29/299-301). Hadis ilminde de “Mümin bir yılan deliğinden iki defa sokulmaz” (Buhârî, “Edeb”, 83; Müslim, “Zühd”, 63); “Utanmadıktan sonra dilediğini yap” (Buhârî, “Enbiyâ”, 54) anlamındaki hadisler mesel olarak değerlendirilmiştir (Kandemir, 2004: 29/297-299). Tefsir geleneğinde de âyetleri yorumlarken maksadın anlaşılmasına katkı sağlamak için şiir ve mesellerden faydalanılmıştır. Şiirle örnek verme daha çok âyetteki bir kelime üzerinden olmaktadır. Müfessir âyette geçen bir kelimeyi açıklayacağı zaman öncelik olarak câhiliyye şiirlerinden mezkûr kelimenin nasıl kullanıldığına dikkat çekmek için şiirlerden örnek verir. Örneğin Kurtubî (öl. 671/1273) “Geniş zırhlar imal et, dokumasını ölçülü yap” (es-Sebe' 34/11) âyetindeki “serd” kelimesini açıklarken Lebid'in (40-41/660-661) şu şiirini şâhit göstermiştir (Kurtubî, 1964: 14/268):

يشك صفانحها بالرؤق شزرا كما خرج السراذ من النقال

Parçalarını boynuz ile yanlamasına geçiriyor

Tıpkı dikiş ipliğinin eskimiş ayakkabıdan çıkması gibi

Zemahşerî de “Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz” (Yâsîn 36/80) âyetinin tefsirini yaparken Arapların meşhûr: “في كل شجر نارٌ واستمجد المرخ والعفار” “Ateş her ağaçta vardır fakat asıl Mehr ve Afâr'dadır” sözünü örnek göstermiştir (Zemahşerî, 1407: 4/31).

Mehmed Vehbi'nin tefsirindeki kullanımlar ise tefsir anlamında kendine münhasırdır. Çünkü Vehbi atasözünü, bir kelime üzerinden değil de âyetin ilgili kısmının manasını yansıtacak şekilde örnek göstermiştir. Ayrıca Vehbi'nin kullandığı mesellerin bir kısmı Anadolu'da yaygın olarak söylenen sözlerden oluşmaktadır. Tefsirinin Türkçe olması ve bu türden atasözlerini kullanması Anadolu kültürünü yansıtmaya bakımından esere bir ayrıcalık katmakta, okuyucu kitlesinin lisânına uygun olması hasebiyle âyetin maksûdunun anlaşılması açısından okuyucuya ekstra bir kolaylık sağlamaktadır. Bununla beraber Mehmed Vehbi atasözlerinden farklı olarak yorumlarına örnek olarak verdiği diğer bir ifade halk arasında meşhûr olmuş özlü sözlerdir. Vehbi bazı âyetleri izah ederken bu sözleri; “mana, anlam, mefhum, kavram” (Develioğlu, 2013: 292) anlamlarına gelen “fehvâ” kelimesi ile nitelendirerek “fehvasınca” cümlesi ile örneklendirmiştir. Çalışmamızda Vehbi'nin âyetleri yorumlarken atasözlerini ve meşhûr bazı sözleri nasıl örnek gösterdiğine dikkat çekmeye çalıştık. Ayrıca Vehbi'nin tercümesinde kullandığı yazı dili ile günümüz Türkçesi arasındaki farka dikkat çekmek için bazı âyetlerin meâlîni hem Diyanet'in hem de Müfessir'in kendi meâlinden vermeyi uygun gördük.

MEHMED VEHBI’NİN KULLANDIĞI ATASÖZLERİ VE ÖZLÜ SÖZLER

Ettiği Hayırdan Ürküttüğü Kurbağa Yeğdir

Kur’ân’da ihtiyaç sahiplerine sadaka yardımında bulunurken hassas davranılması gerektiği: *قَوْلٌ مَّغْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَدَى* “İyi sayılan bir söz ve bağışlama, arkasından eziyet gelen sadakadan daha iyidir.” (Bakara, 2/263) âyetiyle bildirilmektedir. Vehbi âyeti tefsiri tercüme ile şu şekilde meâllendirmiştir “Sâile karşı güzel söz söylemek ve sâilin kusurunu setretmek ezâ kendine tâbi olan sadakadan hayırlıdır. Zîrâ güzel sözden sevâp mâmuldür ve ezâ ile verilen sadakadan ecir mâmul olmadığı gibi ezâ mukâbilinde azâb da vardır. Halbuki Allâhu Teâla menn ve ezâ ile fukaraya sadakanızdan gânîdir. Menn ve ezâ ile sadaka edenlere hilm ile muâmele eder.” Müfessir âyetin tefsirini geniş bir şekilde yaptıktan sonra iyiliklerin başa kakmadan ve karşıdaki kişiyi incitmeden yapılması gerektiğini ifade etmek için, ihtiyaç sahibi kimseye gönül alıcı söz söylemenin inanan kimsenin kalbinde mutluluk meydana getireceğinden faydalı bir davranış olduğunu ifade etmiş, sadakayı eza edici bir tavırla vermenin faydadan çok zarar getireceğini söylemiştir. Ardından “ezâ ile beraber verilen sadaka lisânımızda söylenen bir darb-ı mesele muvâfıktır ki *ettiği hayırdan ürküttüğü kurbağa yeğdir* denir. Yani ‘menfaatten mazarratı çok oldu’ demektir” (Vehbi, 1341-1343: 2/252-253) demiştir. Vehbi’nin eşleştirdiği bu atasözü âyetin manası ve maksadıyla uyumlu görünmektedir. Zira bu atasözü; “Sarf ettiği emek sonucu elde ettiği fayda, çevreye ve insanlara verdiği zarardan az olmak; yaptığı hayır ve yardım halka yansıtığı beklentinin çok altında kalmak” (Tan, 2019: 18) gibi anlamlara gelmektedir.

Karganın İzine Düşen Âkıbet Haraba Gider

Kur’ân’da Yüce Allah’ın inananların dostu olduğu, insanı doğruya iyiye ve güzele götüreceği, şeytânın ve arkadaşlarının ise kendisini takip edenleri cehenneme sürükleyeceği: *اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ* “Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğuttur. Onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür.” (Bakara, 2/257) âyeti ile anlatılmaktadır. Vehbi bu âyeti: “Allâhu Teâla şol kimselerin velileridir ki onlar îman ettiler. Allâhu Teâla onları zulumât-ı küfürden nûr-u îmana çıkarır. Ve şol kimseler ki onlar küfür ettiler. Onların dostları şeytân ve şeytânın emsâli bâtil şeylerdir. Onların bu dostları onları nûr-u îmandan zulumât-ı küfre çıkarır” şeklinde terceme ettikten sonra yorumunun bir bölümünde tâğût kelimesine dikkat çekerek bu kelimenin şeytân, nefis-i emmâre, putlar ve kuvve-i gazâbiyye manasında olmasının yanı sıra insanlardan müfsîd/bozguncu, şerîr olan ve yoldan çıkararak tâğûleri/azgın kişileri de kapsadığını belirtmiştir. Bu tür kimseleri kendine rehber edinenlerin âkıbetinin kötü olacağına dâir şu darb-ı meseli/atasözünü âyetle eşleştirerek emsâl göstermiştir: *مَنْ أَتَرَ الْغُرَابَ فَسَيَرَّجِعْ إِلَى الْخَرَابِ / كَارِغَانِ إِزِينِ دُشِينِ أَكِبْتِ هَارَبَا غِيدِرْ* (Vehbi, 1341-1343: 2/240-241). Bu atasözü’nün Türkçe’de darb-ı mesel bağlamında tam bir karşılığı bulunmamaktadır. Arap edebiyatında bir başka versiyonu şöyledir *مَنْ يَكُنْ جِيفِ الْكِلَابِ* / *مَنْ أَتَرَ الْغُرَابَ لَهْ دَلِيلًا يَمُرُّ بِهِ عَلَى كَارِغَا*, rehberi olduğu kimseyi leşe götürür veya karganın peşinden giden, kendini köpek leşinin yanında bulur” (Kavak, 2013: 117-142). Bu açıklamadan hareketle Vehbi’nin bu örneklemesinin âyetin ilgili kısmının manasını yansıtığı söylenebilir.

Söyleme, Söyletme ve Taş Atma Necâsete Sıçramasın Sana

Kur’ân’da hiç kimsenin kutsalına hakaret edilmemesi gerektiği: *وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ* “Allah’tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilgisizce, düşmanca Allah’a söverler.” (En’âm, 6/108) âyetiyle emredilmektedir. Mehmed Vehbi’nin âyeti meâllendirmesi ise şöyledir: “Sebbetmeyin şol putlara ki müşrikler, Allâh’ın dînunda o putlara ibâdet ederler. Eğer siz onların mabûdlarına sebbederseniz onlar da bilmedikleri halde hadlerini tecâvüz ve zulmederek Allâhu Teâlâ’ya sebbederler. Siz sebbetmeyin ki onlar da sebbetmesinler.” (Vehbi, 1341-1343: 5/350). Müfessir bu âyeti öncelikle Fahrûddîn Râzi’den nakil yapmak sûretiyle açıklamıştır. Akabinde putlara tapanlara sebbetmenin/sövmenin câiz olmadığını ifade etmiş ve bunu da “âyette tembih vardır ve lisânımızda *söyleme, söyletme ve taş atma necâsete sıçramasın sana* denir” (Vehbi, 1341-1343: 5/350) atasözüyle açıklamıştır. Bu atasözünün yaygın kullanımı “çirkefe taş atma üstüne sıçrar” şeklinde olup, kötülük yapmak için fırsat kollayan kimselerle tartışılmaması gerektiği, aksi halde zararlı çıkılacağını ifade etmek için kullanılmaktadır (Aksoy, 2014: 219). Müşriklerin putlarına hakaret edildiğinde onlarında karşılık vermek için ayınısını yapmaları kaçınılmaz olduğu düşünüldüğünde bu atasözünün âyetin ilgili kısmının anlamını yansıtığı görülmektedir.

Düşen Kimsenin Dostu Olmaz

Kur’ân’da cehennem hak eden Âd kavminin azâptan kurtulamayacağı, âhirette hiç kimsenin onlara yardımda bulunamayacağı: *وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ* “Âhiret azâbı elbette daha çok rüsvay edicidir. Onlara yardım da edilmez” (Fussilet, 41/16) âyetiyle bildirilmektedir. Mehmed Vehbi âyeti: “Allahu Teâlâ hakkı için azâb-ı âhiret onları daha ziyâde rezil ve rüsvâ eder. Halbuki onlar bu azâba dūçâr olunca hiçbir kimse tarafından yardım

olunmazlar. Ve bir kimsenin şefâatiyle azâptan kurtulmazlar” şeklinde tercüme etmiştir. Müfessir âyeti geniş bir şekilde izah ettikten sonra kâfirlerin âhirette azâbla karşı karşıya kaldıklarında dünyada güvendikleri dostlarının onları kurtaramayacağını ve onlara yardım edecek kimseleri olmayacağını söyleyerek *düşen kimsenin dostu olmaz* atasözünü âyetin açıklamasına örnek göstermiştir (Vehbi, 1341-1343: 13/204-206). Bu atasözü daha çok varlıklı kimselerle çıkar için herkesin dostluk kuracağını, ancak zenginliğini kaybedip yoksul düşünce, etrafındaki kişilerden eser kalmayacağını, dost zannettiği kişilerin onu kötü durumuyla baş başa bırakacağını ifade etmek için kullanılmaktadır (Aksoy, 2014: 235). Vehbi'nin bu eşleştirmesi dünya nazarından bakıldığında doğru görünmektedir. Çünkü dünyada sıkıntıya düşmüş bir kişiye yardım edip etmemek kişinin tercihi ile alakalıdır. Ancak âhirette dostların cehennemlik olan kimseyi azâptan kurtaramaması ve onları yardımsız bırakması tercihle ilgili değildir. Bilakis kâfirlerin âhirette azâptan başka seçenekleri olmamasıyla alakalıdır. Dolayısıyla bu atasözü âyetin ilgili kısmının manasını tam olarak karşılamamaktadır.

Kurunun Yanında Yaş da Yanar

Kalem sûresi 17-31. âyetlerde bahçe sahibi kardeşlerin yoksullara pay vermemek için erkenden bahçelerine gittiklerinde ürünlerinin bir âfet neticesinde yok olduğu anlatılmaktadır. Kıssada kardeşlerden birinin iyi niyetli biri olduğu ve kardeşlerini Allah'ı hatırlamaları konusunda uyardığı: “İçlerinden en makul olanı şöyle dedi: Ben size ‘Rabbini tesbîh etsenize’ dememiş miydim?” (Kalem, 68/28) âyetiyle dile getirilmektedir. Vehbi bu âyeti: “Onların akılda ziyâde olanı dedi ki: ‘Ben demedim mi size? Keşke inşallah deseydiniz veyahut Cenâb-ı Hakkı tesbîh etseydiniz” şeklinde meâllendirmiş ve bu kişinin iyi niyetli olmasına rağmen kardeşlerinin yanlına engel olmayarak onlarla birlikte hareket ettiği için nimetten mahrum kalması anlamında *kurunun yanında yaş da yanar atasözünü* bu âyete denk düşürmüştür. (Vehbi, 1341-1343: 15/139-140). Bu atasözü genellikle hoşla gitmeyen davranışlarından dolayı cezâlandırılan kişiler arasında yer alan suçuzların suçlularla aynı cezâyâ müstehâk olacaklarını ifade etmek için kullanılır. Mehmed Vehbi'nin de âyette benzer bir durum söz konusu olduğunu düşündüğünden bu darb-ı meselle âyeti örneklediği anlaşılmaktadır.

Hilenin Harmanı Olmaz/Kötülük Eden Belâsını Bulur/ Kişi Kazdığı Kuyuya Kendi Düşer

Fâtır 43'te kendilerine bir peygamber geldiği vakit onu yalanlayanların ve kötülük yapmak için tuzak kuranların durumu hakkında: “Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır” (Fâtır 35/43) denilmektedir. Vehbi âyetin bu kısmını: “Kötü hilenin şerri ihâta etmez. Ancak o hile yaparı ihâta eder” şeklinde tercüme etmiştir. Ve tuzak kuranların âkibeti hakkında *hilenin harmanı olmaz ve kötülük eden belâsını bulur* atasözlerinin bu âyete muvâfik olduğunu söylemiştir. Ayrıca Müfessir yorumunun devamında *bir kimse kendi biraderini düşürmek için kuyu kazarsa kazdığı kuyuya yüzüstü kendi düşer* diyerek açıklama yapmıştır. Bu söz Seâlibî'de (öl. 875/1471) *وَمَنْ حَفَرَ لِأَخِيهِ جُبًا فَقَدْ وَقَعَ فِيهِ مُكِبًا* / *bir kimse kendi biraderini düşürmek için kuyu kazarsa kazdığı kuyuya yüzüstü kendi düşer* şeklinde geçmektedir (Seâlibî, 1418: 2/311). Ayrıca Vehbi hile hususunda savaşta yapılan hileyi âyette belirtilen hileden müstesna tutmuştur (Vehbi, 1341-1343: 12/213-214).

Sürüden Ayrılanı Kurt Kapar

Kur'an'da doğru yoldan sapanlarla ilgili: *وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ* “Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir” (Nisâ' 4/115) denilmektedir. Vehbi âyeti: “Ve eğer bir kimse kendi için doğru yol teayyün ve tebeyyün ettikten sonra Resûle muhâlefet ve münâzaa eder ve mü'minlerin ittibâ ettikleri tarik-i hakkın ve din-i İslâmın gayrı bir tarife ittiba ederse biz onun mütevellî olduğu dalâl ve ihtiyar ettiği fesada onu velî kılar, cehenneme ithâl ederiz. Varılacak mahal yönünden cehennem ne çirkin oldu.” Müfessir bu âyetin sebab-i nüzûlü bağlamında hırsızlık yapan bir kişinin suçunu bir Yahudiye isnâd ederek Mekke'ye kaçtığı ve mürted olduğunu, orada da yine hırsızlık ederken bir duvarın üzerine yıkılması sonucunda öldüğünü anlatmış bu olay üzerine âyetin indiğini beyân etmiştir. Bu açıklamasının akabinde o kişi hakkında Hz. Peygamber'e muhâlif davranıp hak yolundan saptığı için başına iş gelmesini ve âhirette de azaba müstehâk olmasını *sürüden ayrılanı kurt kapar* atasözünü izah etmiştir (Vehbi, 1341-1343: 4/212, 214). Bu atasözü ile arkadaşlarından ayrılıp tek başına iş yapma yolunu seçen kişilerin, korumasız kalıp zarar göreceği, dolayısıyla bu tür davranışlardan vazgeçmesi gerektiği öğüdü verilmektedir (Aksoy, 2014: 435). Vehbi'nin bu örnekleme âyetle kısmen uyumaktadır. Zira âyette Allah'a ve Rasûlüne muhâlefet edenler kastedilmektedir. Burada manevi bir kopuş söz konusudur. Atasözünde ise maddî bir ayrılıktan söz edilmektedir.

Kar Dağına Göre Yağar

En'âm 34'te Hz. Peygamber'in tebliğ görevi esnasında karşılaştığı zorlukları teselli mâhiyetinde daha önceki peygamberlerin de aynı zorluklarla karşılaştıkları: *وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَنَّهُمْ نَصَرْنَا وَلَا مُدْبِلٌ* “Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla

ithâm edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler; sonunda yardımımız onlara yetişti. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazıları sana da geldi” (En‘âm 6/34) âyetiyle anlatılmaktadır. Vehbi âyeti açıklarken risâlet görevinin kolay bir şey olmadığını ifade ederek tebliğ sahası ne kadar geniş olursa zahmeti o kadar çok olur demiştir ve bu sözünü *kar dağına göre yağar* (Vehbi, 1341-1343: 5/259) atasözü ile desteklemiştir. Bu atasözü genelde Yüce Allah'ın herkese tahammül edebileceği ölçüde sorumluluk vermesini anlatmak için kullanılır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in karşılaştığı zorluklar düşünüldüğünde atasözünün anlamı ile âyetin ilgili kısmının anlamıyla uyumlu görünmektedir.

Hâin Korkaktır

Bakara 10'da münâfıklar hakkında: “Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azâp vardır” (Bakara 2/10) denilmektedir. Mehmed Vehbi'ye göre münâfıkların kalplerindeki hastalığın artma sebebi İslâm dîninin güçlenmesidir. Çünkü onlar bu durumdan fazlasıyla korkmaktadırlar. Müfessir, münâfıkların bu korkulu ve endişeli hallerini: *الْحَائِنُ حَائِفٌ / hâin korkaktır* sözü ile açıklayarak onların kalplerindeki hastalığın bu korkularından dolayı arttığını belirtmiştir (Vehbi, 1341-1343: 1/46). Bu sözün geçtiği başka kaynaklarda da geçmektedir (Kuşeyrî, t.y.: 1/99; Râzî, 1420: 18/445).

Belâ Söze Bağlıdır

Yûsuf 13'te Hz. Yâkûb'un Yûsuf'u kardeşleriyle göndermek istememe sebebi: *وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الدُّنْبُ* “Onu bir kurdun yemesinden korkuyorum” (Yûsuf 12/13) cümlesiyle ifade edilmiştir. Mehmed Vehbi âyetin tefsîrinde Hz Yâkûb'un bu endişesine binâen *الْبَلَاءُ بِالسُّقْمِ / bela söze bağlıdır* sözünü zikrederek, sonunda korkulanın olduğunu Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin babalarının endişe ettiği cihetten haber getirdiklerini (Vehbi, 1341-1343: 8/16) beyân etmiştir.

Harîs Mahrûmdur

Bakara 57'de Yüce Allah'ın İsrâiloğullarına her gün menn ve selvâ yani bıldırcın eti ve kudret helvası inzâl ettiği: *وَوَضَعْنَا عَيْنَيْكُمْ عَلَىٰ ذُرِّيَّتِكُمْ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ* “Ve sizi bulutlarla gölgeledik; size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik; ‘Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin’ (dedik). Gerçekte onlar bize değil, kendilerine kötülük ediyorlardı” (Bakara 2/57) âyeti ile dile getirilmektedir. Mehmed Vehbi bu âyet bağlamında İsrâiloğullarının kendilerine zahmetsiz verilen rızka kanaat etmeyip şükretmek yerine nankörlük ettiklerini ve böylelikle nefislerine zulmederek ilâhî emre karşı gelmek suretiyle hırs ve tama ettiklerinden nâil oldukları hazır nimetten mahrûm olduklarını *الْحَرِيصُ مَحْرُومٌ / harîs mahrûmdur* (Vehbi, 1341-1343: 1/129) sözü ile açıklamıştır. Bu söz bazı kaynaklarda aynıyla geçmektedir (İrbilî, 1900-1994: 1/453).

Cezâ Amelin Cinsindedir

Bakara 15 ve 16. âyetlerde münâfıkların mü'minlerle karşılaştıklarında biz de sizin gibi îmân ettik dedikleri fakat kendi taraftarlarının yanlarına vardıklarında biz sizinle beraberiz onlarla alay ediyoruz demeleri üzerine esas Allah'ın onlarla alay ettiği, taşkınlıklarıyla oyalanmaları için onlara bir süreliğine mühlet verdiği anlatılmaktadır (Bakara 2/15-16). Âyette geçen İstihza istifal vezninde olup *هَزء* kökünden gelmektedir ve alay etmeyi talep etmek anlamındadır. (bk. Tözlyurt, 2016: 119-145) Mehmed Vehbi, âyette geçen: *اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ* “Allah onlarla istihzâ eder” cümlesini Allah'ın, münâfıkların mü'minlerle alayına/istihzâsına mukâbil bir cevap olarak değerlendirmiş ve bunu *الْجَزَاءُ مِنَ جِنْسِ الْعَمَلِ / cezâ amelin cinsindedir* sözüyle açıklayarak alay eden kimselerin zamanı geldiğinde kendilerinin de alaya alınacağını ifade etmiştir (Vehbi, 1341-1343: 1/52). Vehbi'nin bu âyette “Allah'ın istihzâsı” ile anlatılmak istenen manayı: Yüce Allah'ın münâfıkların alaylarına karşılık onları cezâlandırması olarak yorumladığı görülmektedir. Bu söz *الْجَزَاءُ مِنَ جِنْسِ الْعَمَلِ وَالْخَيْرِ وَالشَّرِّ* şeklinde kaynaklarda yer almaktadır (İbn Kayyum el-Cevziyye, 1410: 1/243).

İyilerin Hasenâtı Mukarrebûnun Seyyiâtı Gibidir

Nisâ' 105 ve 106'da Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e insanlar arasında gösterdiği hüküm üzere hükmetmesi için Kitâb'ı hak olarak nâzil ettiği, hâinlere arka çıkmaması gerektiği anlatılmakta, Allah'tan mağfiret dilemesi istenmekte, Yüce Allah'ın mağfiret ve rahmet sahibi oluşu hatırlatılmaktadır (Nisâ' 4/105-106). Mehmed Vehbi, bu âyette Hz. Peygamber'den istiğfâr etmesinin istenmesinin sebebi olarak ondan günah sâdır olmasını câiz görenlere karşı çıkararak bu duruma: “Resulullah'ın tab'ında zarûrî hâsıl olan bir meyl için istiğfârla emrolunmuştur. Gerçi zarûrî hâsıl olan şeyde kişi mesul değildir. Lâkin *حَسَنَاتُ الْأَزْرَارِ سَيِّئَاتُ* / iyilerin hasenâtı mukarrebûnun seyyiati gibidir şeklinde cevap verileceğini söylemiştir. Vehbi bunlardan başka gerekçeleri de açıklamasının devamına eklemiştir (Vehbi, 1341-1343: 4/201-202). Bu söz bazı kaynaklarda geçmektedir (Gazzâlî, 1987: 45).

Belâ Umûmi Olunca Tayyîb Olur

Hûd 110'da Hz. Mûsâ'ya kitâp verildiği zaman kavminin ihtilafa düştükleri: *وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ* “Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitâbı vermiştik; onda da ihtilâfa düştü. Eğer Rabbin tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı işleri bitirilirdi. Onlar kitâp hakkında derin bir şüphe içindedirler” (Hûd 11/110) âyeti ile ifade edilmektedir. Vehbi bu âyetin maksadının Hz. Peygamber'i teselli mâhiyetinde olduğunu söylemiştir. Vehbi'ye göre bu durum şöyle izah edilebilir: Hz. Muhammed'e kitâp geldiğinde kavminin bu konuda şüpheye düşmesi Hz. Peygamber'i çok mahzûn etmişti. Yüce Allah geçmişte Hz. Mûsâ'ya gelen Tevrât hususunda kavminin şüpheye düştüklerini hatırlatarak Hz. Peygamberi teselli etti. Vehbi, açıklamasının bu kısmında bir kimseye sıkıntı, belâ gibi durumlar gelince Allah'ın hüznü ve elemi izâle edeceğini anlatma ve umîmî üzüntüler için husûsî keder etmenin gereksiz olduğunu anlatma bağlamında: *الْبَلِيَّةُ إِذَا عَمَّتْ طَابَتْ / belâ umumi olunca tayyîb olur* sözünü zikretmiştir. Vehbi'ye göre bu türden şeyler Hz. Peygamber'in kavmine has değil bilakis umûmîdir. Her dönemde böyle şeyler olmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in üzüntüsünü Yüce Allah izâle edecektir (Vehbi, 1341-1343: 7/447). Bu söz Türkçe atasözleri arasında yer almamaktadır. Araplar arasında meşhur bir darb-ı mesel olarak zikredilmektedir. Bazı tefsirlerde zikredilmiştir. (Bezzâvî, ty: 6/420; Âlûsi, 1415: 13/66).

Her Çanak İçindeki Şeyi Dışına Vurur

Tâhâ 77-97. âyetlerde Yüce Allah'ın İsrâiloğullarını Firavun'un zulmünden kurtardıktan sonra Hz. Mûsâ'nın Tûr dağına gidişini fırsat bilen Sâmirî adlı bir kişinin bir buzağı heykeli yaparak İsrâiloğullarını yoldan çıkarması anlatılmaktadır (Tâhâ 20/77-97). Buna göre Hz. Mûsâ kardeşi Hz. Hârûn'u İsrâiloğullarının yanına bırakmış ve Rabbi ile kırk günlük sözleşmesi gereği Tur dağına gitmiştir. Orada buluna Sâmirî isimli kişi herkesten mücevherlerini toplayarak böğüren bir buzağı heykeli yapıp ona tapmalarını söylemiştir (bk. Altuntaş, 2022: 217-223). Mehmet Vehbi bu kıssa bağlamında Sâmirî'nin gerçek îmân edenlerden olmayan bir münafik olduğunu söylemiştir. Vehbi'ye göre Sâmirî Hz. Mûsâ'nın yokluğunu fırsat bilerek İsrâiloğullarını yoldan çıkarmak için buzağı heykeli yapmış, dolayısıyla içindeki şirkini açığa vurmuştur. Vehbi Sâmirî'nin bu davranışını izâh etme anlamında *وَكُلُّ إِنَاءٍ بِمَا فِيهِ يَرْتَدُّ / her çanak içinde olan şeyi dışına vurur* sözü gereğince onun içindeki nifâkı ortaya çıkardığını söylemiştir (Vehbi, 1341-1343: 9/371-372). Bu söz *وَكُلُّ إِنَاءٍ بِمَا فِيهِ يَنْصَحُ* şeklinde kaynaklarda geçmektedir (Gâlip b. 'Ali, 2006: 2/946).

Mehmed Vehbi'nin bunların dışında pek çok yerde darb-ı mesel ve özlü sözlerle âyetleri açıkladığı görülmektedir. Vehbi, aynı sözü farklı âyetler bağlamında kullandığı gibi bazen sadece bir âyet bağlamında zikrettiği de olmuştur. Bunlardan bazıları *ölürsem de kâr, kalırsam da kâr/ölürsem şehit kalırsam gazi* (1341-1343: 4/141), *iki dudağı tecâvüz eden söz elbette sâyi olur* (Vehbi, 1341-1343: 8/16), *iki zarar cem olsa ehveni ihtiyar olur* (Vehbi, 1341-1343: 8/42), *kişi ikrarı ile muâheze olur* (Vehbi, 1341-1343: 12/373), *insan bilmediği şeyin düşmanıdır* (Vehbi, 1341-1343: 15/174), *bütün fâkih din yapar, yarım fâkih din yıkar* (Vehbi, 1341-1343: 3/276-277), *insan hayır sayınmalı işe hayır gelmeli başa, insan bir mahalleye girmeden önce nasıl çıkacağını düşünmeli* (Vehbi, 1341-1343: 8/16) gibi sözlerdir.

SONUÇ

Atasözleri/darbı meseller ve özlü sözler bir milletin gelenek, görenek, kültür ve ahlak gibi değerlerini yansıtan az sözle çok şey anlatan cümle kalıplarıdır. Atasözlerinin az bir kısmı hariç çoğunluğu anonimdir. Kitaplarda ve halkın içinde bu türden sözlere her daim rastlamak mümkündür. Anlatılmak istenen bir meselenin daha iyi anlaşılması için benzer bir durumu yansıtan atasözlerinden/darb-ı mesellerden faydalanılması gayet tabii bir durumdur.

Yüce Allah kullarına olayları daha iyi anlamaları için en aşina oldukları cümleler olan bu türden meselleri Kur'ân-ı Kerîm'de dile getirmiştir. Hadîslerde de pek çok mesel karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasını amaç edinen müfessirlerin bazılarının da eserlerinde mesellerden faydalandıklarını görmekteyiz. Cumhuriyet döneminin siyâsî ve ilmî anlamda önemli simalarından olan Konyalı Mehmed Vehbi de tefsiri *Hulâsatu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân* adlı eserinde Türkçe ve Arapça atasözlerinden faydalanmıştır.

Mehmed Vehbi'nin tefsirinde âyeti atasözleriyle açıklama yöntemi genel olarak şöyledir. Müfessir öncelikle âyetin meâlini vermiş ve pek çok tefsirden faydalanarak açıklamalar yapmıştır. Ardından bazen âyetin tüm manasını yansıtmak üzere bazen de bir bölümüne atfen atasözü ya da meşhur veciz bir söz kullanmıştır. Vehbi'nin kullandığı atasözleri genel olarak atıfta bulunduğu âyetin manasını yansıtmaktadır. Örneğin Müfessir'in, İsrâiloğullarını yoldan çıkarmak için buzağı heykeli yapan Sâmirî adlı kişinin içindeki kötülüğü dışına vurmasına mesel gösterdiği *her çanak içindekini dışına vurur* atasözünün âyetin ilgili kısmında anlatılmak istenen manayı yansıttığı görülmektedir. Ancak âhirette cehennemliklere yardım edilmeyeceğine atfen söylediği *düşenin dostu*

olmaz atasözü âyetteki anlatılmak istenen manayı tam olarak yansıtmamaktadır. Bu söz dünya nazarında doğru gözükse de âhret nazarında eksik kalmaktadır. Çünkü cehennemlik olduktan sonra azâp kaçınılmazdır. Dolayısıyla cehenneme düşmüş birine yardım edilmek istenirse bile bu mümkün olmayacaktır.

Vehbi'nin bunlar gibi daha pek çok âyette atasözleri ve veciz sözlerden faydalandığı görülmektedir. Bu sözlerin bir kısmı farklı âyetlerde tekrar kullanılmıştır. Onun bazı âyetleri bu tür bir metotla açıklaması, yaşadığı toplumu kültür ve din açısından çok iyi tanıdığını, onların Kur'ân'ı daha iyi anlamaları ve onu hayatlarına aktarmaları için son derece gayret ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu onun edip bir kişiliğe sahip olduğunu, aynı zamanda kültürel değerlere önem verdiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, A. (2017). "Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (1862-1949) ve Tefsiri", Şehir ve Alimleri Sempozyumu, 11-12 Kasım 2016, KOTEV, 371-394, Konya.
- Aksoy, Ö. A. (2014). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. 'Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. (1415). Ruhu'l-Me'ânî, (thk. 'Ali 'Abdülbârî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.
- Altuntaş, M. (2022). Medenî Sürelerde Sayılar, İlahiyât Yayınları, Ankara.
- Ateşyürek, R. (2003). "Mehmed Vehbi Efendi" Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), XXVIII: 540-541, Ankara.
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Ömer b. Muhammed. (1417). Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl, (thk. Muhammed 'Abdurrahmân Maraşlı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- Bilmen, Ö. N. (1955). Büyük Tefsir Tarihi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. (1992), Sahîh, Çağrı Yayınları - Dâru Şah'nûn, İstanbul.
- Ceylan, H. H.(1995). Büyük Oyun, Rehber Yayınları, Ankara.
- Çetiner, B. (2004). "Mesel (Tefsîr)" Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), XXIX: 299-301, Ankara.
- Devellioğlu, F. (2013). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dere, N. (2014). Ulema, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, İ. (2004). "Mesel". Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (XXIX): 293-297, İstanbul.
- Düzdağ, M.E. (2021). Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıraları, Gonca, İstanbul.
- Ebû 'Ubeyde el-Kasım b. Sellam. (1980). Kitabu'l-Emsal, (thk. 'Abdulmecid Katamiş) Daru'l-Me'mûn li't-Turâs, b.y.
- Ertan, V. - Küçük, H. (1976). Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi Din Müesseseleri ve Din Âlimleri. Türdav Basım, İstanbul.
- Gâlip b. 'Ali. (2006). el-Mezâhibü'l-Fikriyye, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Cidde.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. (1987). el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerhi Me'ânî Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ, (thk. Bessâm Abdülvehhab el-Câbî), el-Ceffân ve'l-Câbî, Kıbrıs.
- İpek, M.S. (2014). "Türk Atasözleri ve Deyimleri ile Eşanlamlı Arap Meselleri", EKEV 18(60), 187-196, Erzincan.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî. (1410). Tefsîru'l-Kurâni'l-Kerîm, (thk. Mektebetü'd-Dirâsât), Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut.
- Karataş, A. (2020). "Konyalı Mehmet Vehbi Çelik", Tarihte Müslümanlar, Otto Yayınları, Ankara.
- İbn Manzûr. (t.y). Lisânu'l-'Arab (thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullâh - Hâşim Muhammed eş-Şâzeli), Dâru'l-Me'ârif, Kahire.
- İrbilî, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî. (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdir, Beyrut.
- Kandemir, Y. (2004). "Mesel (Hadis)" Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), XXIX: 297-299, Ankara.
- Kavak, F. (2013). "Klasik Arap Edebiyatı Kaynaklarında Karga Motifi", Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22(1), 117-142.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. (1964). el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, (thk. Ahmed el-Berdûnî), Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire.
- Kuşeyrî, 'Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. (t.y). Letâifu'l-İşârât, (thk. İbrâhîm el Besyûnî), el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, Mısır.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. (1992), Sahîh, Çağrı Yayınları - Dâru Sahnûn, İstanbul.
- Nesefî, M. (1998). Medârikü't-Tenzîl ve Hakâ'iku't-Te'vîl, Daru'l-Kelimi't-Tayyip, Beyrut.
- Nisâbûrî, N. (1416). Garâ'ibü'l-Kur'an ve Regâ'ibü'l-Furkân, (thk. Şeyh Zekeriyya Umeyrât), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Oy, A. (1991). "Atasözü", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), IV: 44-46, İstanbul.
- Pak, İ. (2007). "Konyalı Mehmed Vehbi Efendi ve Tefsirdeki Metodu", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Razî, Ebû Abdillâh Ebü'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. 'Ömer b. Hüseyin. (1420). Mefâtihu'l-Gayb, Daru İhyâi't-Türas el-'Arabî, Beyrut.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf (1418). el-Cevâhirü'l-Hisân fi Tefsiri'l-Kur'an, (thk. Muhammed 'Alî Muavvez - 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. (2001). Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Türkî, Daru Hicr, b.y.
- Tan, N. (2019), "Deyim Araştırmalarına Katkıları", Türk Dili, Türk Dil Kurumu, b.y.
- Tacettin U. (2003). "Arap Dilinde Meseller (Atasözleri)", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11(5),155-169.
- Tözluyurt, M. (2016). "İstihza Eylemi ve Müslümanlar Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Analiz", Kelam Araştırmaları Dergisi, 14(1), 119-145.
- Vakkasoğlu, A.V. (1987). Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Âlimleri, Anahtar Yayınları, İstanbul.
- Vehbi, M. (1341-1343). Hulâsatu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, Şehzâdebaşı. Vehbi, M. (1966), Hulâsatu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an, (çev. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Vehbi, M. (1340). Akâid-i Hayriyye Tercümesi, Ahmed Kâmil Matbaası, İstanbul.
- Vehbi, M. (1966). Sahih-i Buhari Tecrîd-i Sarîh Muhtasarı Tercümesi, Güneş Matbaacılık. İstanbul.
- Vehbi, M. (1911). Avâmil-i Umrân, Sırât-ı Mustekîm Matbaası, İstanbul.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. (1407). el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut.